

УДК 340.15

Вовк О.Й.

к. ю. н., доцент,

доцент кафедри історії права та держави

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ЖАЛУВАНА ГРАМОТА МІСТАМ 1785 РОКУ ЯК ДЖЕРЕЛО МІСЬКОГО ПРАВА УКРАЇНСЬКИХ МІСТ

Постановка проблеми. Серед соціально-політичних перетворень сучасної України одне із центральних місць належить реформаторській перебудові місцевого самоврядування взагалі та міського зокрема. Ефективне правове забезпечення децентралізації та реформування місцевого управління може бути досягнуте удосконаленням наявних та ухваленням нових нормативно-правових актів, розробляти які потрібно на основі попереднього історико-правового досвіду проведення реформ міського самоврядування в українських містах, зокрема, другої половини XVIII ст., коли землі України були в складі Російської й Австрійської імперій. У ті часи влада кожної із цих держав пішла шляхом заміни магдебурзьких органів самоврядування, здебільшого в українських містах, на муніципальні установи, керуючись новоухваленими постановами, однією з яких стала загальнодержавна «Грамота на права та вигоди містам Російської імперії» (Жалувана грамота містам) 1785 р., що була чинним законодавчим актом до другої половини XIX ст.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Актуальність вибраної теми аргументується тим, що хоча останнім часом, питання пов'язані із джерелами права імперського періоду розвитку місцевого самоврядування в Російській імперії кінця XVIII – початку XX ст. розглядали такі вітчизняні та закордонні науковці, як: М. Білоконь, Н. Бойко, А. Богунська, Р. Воробей, В. Гончаренко, В. Гончаров, Т. Гошко, Ю. Глущенко, П. Гураль, І. Грицяк, О. Двуречевська, Ю. Дмитришин, М. Зайцев, О. Звіздай, І. Козюра, Є. Коняєв, Л. Лап-

тєва, В. Маргасова, О. Марченко, В. Молхозов, В. Мордвінцев, Т. Плаксій, О. Прищепа, Д. Семенов, О. Руденко, А. Сіроткин, О. Соловійова, С. Стременовський, Н. Ткаленко, Л. Хомко, В. Циберт, Л. Цибуленко, Г. Швидко й інші, однак в історико-правовому аспекті наукова розвідка Жалуваної грамоти містам 1785 р. під час дослідження еволюції міського права українських міст спеціально не здійснювалася.

Формулювання завдання дослідження. Мета статті – об'єктивне історико-правове охарактеризування змісту Жалуваної грамоти містам 1785 р. як джерела міського права й самоврядування українських міст, визначення її впливу на стан муніципальних відносин після проведення міської реформи другої половини XVIII ст. у Російській імперії.

Виклад основного матеріалу. На момент ухвалення Жалуваної грамоти містам 1785 р. імператрицею Катериною II Російська імперія уявляла собою за формою правління абсолютну монархію зі специфічною правовою системою, одним з елементів якої була система адміністративного місцевого управління взагалі та міського зокрема. Українські міста, що входили до складу Російської монархії, в основному були зосередженні в так званих Слобідській, Південній та Лівобережній Україні разом із Києвом, а після другого та третього розділу Речі Посполитої (1793, 1795 рр.) до Росії приєдналися також міста Правобережної України й Західної Волині. Російська Міська реформа другої половини XVIII ст. спочатку стосувалася саме цих українських міст.

Сутність міського права імперського періоду розвитку міського самоврядування в Україні другої половини XVIII – початку ХХ ст. становили норми, які упорядковували організацію міського життя за принципом самоврядування та визначали права й обов'язки членів міських громад. Ми приєднуємося до твердження В. Попка про те, що, на відміну від Середньовіччя, місцеве самоврядування в Новий та Новітній часи набуває модерних рис: по-перше, воно стає законодавчо закріпленим; по-друге, місцеве самоврядування дедалі більше набуває демократичного характеру; по-третє, посилюється значущість інституту самоврядування, який стає частиною демократичного процесу, пов'язаного з розширенням можливостей політичної участі громадян і децентралізацією та деконцентрацією влади. У новій системі суспільних відносин інституту місцевого самоврядування відіграють роль механізму узгодження інтересів місцевих громад і державних інституцій [1, с. 52]. Вже із другої половини XVIII ст. місцеве право науковці ототожнюють з муніципальним правом, одним із видів якого було міське право. Предметом регулювання міського права було самоврядування як вид суспільних відносин, пов'язаний з організацією влади міських громад. Взагалі, міське самоврядування українських міст другої половини XVIII ст. варто розуміти як закріплене правовими актами право та змога міських громад самостійно вирішувати багато питань, що входять до їхніх визначених повноважень, за допомогою своїх представницьких самоврядних органів. Джерельну базу міського права в більшості українських самоврядних міст на час проведення Міської реформи 1785 р. у Російській імперії становили міські правові звичаї, збірники магдебурзького права, нормативно-правові акти державної влади, постанови міських самоврядних органів. Новий загальнодержавний нормативний акт про міське самоврядування мав стати головним пріоритетним законом для міст всієї імперії взагалі та українських зокрема.

Як кожна з важливих державних перебудов Міська реформа 1785 р. в Російській імперії мала свої особливості. Суспільно-політичні перетворення розпочалися в період правління імператриці Катерини II (1762–1796 рр.), яка була захоплена, як і деякі інші європейські монархи, популярними на той час теорією та практикою освіченого абсолютизму, одним із характерних проявів якого було монарше заступництво розвитку торгівлі та промисловості в містах на основі законодавчого закріплення нового муніципального самоврядування та надання міщанському стану особистих прав та переваг, водночас не завжди зважаючи на об'єктивну економічну та соціальну необхідність у проведенні запланованих реформ. Перша спроба підготовки єдиного законодавчого акта, який би визначив організацію самоврядування в більшості міст держави, була пов'язана зі скликанням та діяльністю законодавчої Уложенної комісії, яка, на думку Катерини II, повинна була підготувати нове законодавче Уложення (звідси й назва комісії – *О. В.*) замість юридично застарілого Соборного уложення 1649 р. Положення про самоврядні міські громади повинні були увійти до одного з розділів нового Уложення. У Маніфесті «Про установленні в Москві Комісії для створення проекту нового Уложення і виборів до неї депутатів» [2, с. 1092] від 14 грудня 1766 р. зазначено, що до Комісії повинні бути обрані депутати від різних станів, від міських мешканців («горожан») також, по одному депутату від міста [2, с. 1101]. Міським депутатам після обрання, згідно з Маніфестом, вручалися накази мешканців про потреби міста: «<...> скласти для депутата наказ, який би включав всі потреби, які в Комісію представити бажає, як про це в Маніфесті повідано» [2, с. 1104]. Всього до Уложенної комісії було обрано 564 депутати, з яких 208 – від міських мешканців, які представили не по одному наказу, а значно більше. Особливо цікавими були накази від українських міст. Так, мешканці Стародуба в наказі говорили, що вибори вїта повинні відбува-

тися із «природжених тамошніх», а жителі Полтави вказували на право всіх міщан обирати війта з урядниками вільними (відкритими) голосами [3, с. 20]. Крім того, окремо підготовлений загальний наказ від II Малоросійської колегії на чолі із президентом П. Рум'янцевим, в якому стосовно самоврядування в містах зазначено: по-перше, що міська громада повинна складатися з усіх обивателів за винятком робітників; по-друге, міська громада у великих містах (Стародубі, Чернігові, Ніжині, Переяславі, Полтаві) повинна мати три уряди, а в менших один; міським правом повинні користуватися не тільки господарі, але й конторники, бухгалтери, купецькі товариші, підмайстри та повнолітні діти (які проживають із батьками – *О. В.*) тощо [3, с. 24]. Ці накази від українських міст та II Малоросійської колегії важливі тим, що вони характеризують особливі суспільно-політичні настрої в міських громадах, відмінні від інших міст імперії. Великий наказ депутатам Уложенної комісії підготовлений та опублікований самою Катериною II, і в майбутньому став політичною основою для Жалуваної грамоти містам 1785 р. Уложенна комісія розпочала свою роботу над проектом нового Уложення 31 липня 1767 р. Для розроблення окремих питань Спільна комісія обрала 15 приватних, з 5-ти осіб кожна. Крім них, діяли ще 4 комісії (дирекційна, зводів, наказів та експедиційна), які у своїй діяльності мали керуватися Великим наказом, наказами депутатськими і чинними законами. Робота Уложенної комісії виявилася неефективною, тому під приводом війни з Туреччиною 18 грудня 1768 р. вона була розпущена до нового скликання [4]. Отже, перша спроба підготувати та видати законодавчий акт для міст була невдахою, хоча Уложенна комісія виробила свою концепцію міського самоврядування. За твердженням Л. Плошинського, розроблення єдиного положення про міста перейшло до відомства особливої комісії «о государственныхъ родахъ» [5, с. 214]. Праця над міським законопроектом продовжилася в приватних

комісіях, які після розпуску Уложенної комісії за наказом імперської влади продовжували свою роботу.

Тільки після сімнадцяти років від часу розпуску Уложенної комісії 21 квітня 1785 р. Катерина II, нарешті, персонально ухвалила «Грамоту на права та вигоди містам Російської імперії» [6, с. 358]. Під час складання тексту Жалуваної грамоти 1785 р. використані різноманітні документальні матеріали, як вітчизняні, так й іноземні. Насамперед до них можна віднести такі правові акти: деякі положення Соборного уложення 1649 р. стосовно земельної власності міських мешканців; Уложення про губернії 1775 р.; Жалувана грамота дворянству 1785 р.; накази імператорської влади щодо міст, починаючи від Петра I тощо. На думку дослідника XIX ст. А. Кизеветтера, до правових джерел Жалуваної грамоти містам 1785 р. іноземного походження варто віднести остзейські, шведські та пруські ремісничі регламенти, наприклад, Ремісничий статут («Handwerk Ordnung») Фрідріха Вільгельма 1733 р. Не залишені поза увагою також пам'ятки магдебурзького права, що діяли в тогочасній Україні («Малоросії»). У паперах Уложенної комісії знаходять «Екстракт зі Статуту Великого князівства Литовського», «Саксонське Зерцало», «Порядок» В. Гроїцького, а також «малоросійські привілеї» [7, с. VI]. З висновків А. Кизеветтера зрозуміло, що Уложенна комісія, а за нею і Катерина II, у роботі над Жалуваною грамотою 1785 р. використовували готові переклади збірників магдебурзького права, зроблені членами української кодифікаційної комісії, яка працювала над підготовкою проекту зводу «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р. [7, с. 168]. Ми вважаємо, що із самого тексту «Прав, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р. укладачами грамоти запозичено положення гл. 26 «Про магістрат або уряд гродський привілейних і других міст, про суди їх міські та про інші посади» [8, с. 366], а саме правила організації та діяльності магістратських судів. Логічно, що під

час підготовки Жалуваної грамоти містам 1785 р. укладачі використовували накази депутатам від міст та напрацювання самої Уложеної комісії за 1767–1768 рр., керуючись водночас Великим наказом Катерини II.

За своєю структурою Жалувана грамота містам 1785 р. має оригінальний складний вигляд, не типовий для інших законодавчих актів того часу. Цей збірник складався зі Вступу, в якому імператриця у витіюватій формі вказує на причини видання грамоти містам, та 178 статей, об'єднаних у 12 розділів, але означених не цифрами, а літерами, за алфавітним порядком, у такому вигляді: А. «Городове положення»; Б. «Про міських обивателів. Встановлення суспільності міської та про вигоди суспільності міської»; В. «Настанови для створення міської обивательської книги»; Г. «Докази стану міських обивателів»; Д. «Про особисті вигоди міських обивателів, середнього роду людей або міщан взагалі»; Е. «Про гільдії та про гільдійські вигоди взагалі»; Ж. «Про першу гільдію»; З. «Про другу гільдію»; И. «Про третю гільдію»; І. «Про вигоди цехові». Цей розділ має особливу структуру, тому що ст. 123 «Ремісниче положення» розділена на 117 пунктів, що містять постанови про організацію цехів у містах та про права й обов'язки всіх категорій ремісників (майстрів, підмайстрів, учнів) тощо; К. «Про іногородніх та іноземних гостях (ідеться про купців – О.В.)»; Л. «Про вигоди іменитих громадян»; М. «Про посадських та про їх вигоди взагалі»; Н. «Про міські прибутки»; О. «Про міську загальну думу та міську шестигласну думу» [6, с. 358–384]. Жалувана грамота містам містить здебільшого норми міського права, які регулюють організацію й проведення міських виборів, діяльність міських органів самоврядування, фінансові, земельні, соціальні й інші відносини. Але в деяких статтях є норми, що можна віднести до цивільного, кримінального, процесуального тощо права. Наприклад: норма ст. 88 регулює майнові права міщан: «Міщанин <...> благопридбані маєтності вільний

дарити або заповісти, або в придане віддати, або передати, або продати кому як захочеться; а з успадкованим маєтком має розпорядитися як в законі вказано»; ст. 89 установлює процесуальний строк давності кримінальної відповідальності за злочини, скоєні міщанами: «Всякого роду злочини, яким десять років пройшло <...> піддати вічному забуттю»; ст. 91 визначає кримінальну відповідальність за безчестя як міщанину, так і членам його родини: «Хто учинить міщанину безчестя словом чи письмом, той кривдник повинен платити (штраф) стільки скривджений як казні, так і місту платить за той рік <...>» [6, с. 367] тощо. Деякі норми Жалуваної грамоти містам 1785 р. мають відсильний характер, наприклад, ст. ст. 45–48 містять посилання до конкретних статей «Установлення для управління губерній» від 7 листопада 1775 р. [6, с. 362], а саме до глави «Про Губерський магістрат та його посади», стосовно порядку організації міських судових органів, що говорить про рівень юридичної техніки під час складання даної грамоти.

Насамперед важливо те, що в Жалуваній грамоті містам 1785 р. вперше владою Російської імперії зроблено спробу докладно регламентувати організацію і діяльність запроваджуваних тоді органів міського самоврядування. Згідно із цим документом, усе населення міст поділялося на 6 розрядів: до 1-го незалежно від стану входили «справжні міські обивателі», які мали в місті будинок або землю; до 2-го – купці всіх трьох гільдій (залежно від багатства); 3-й розряд становили цехові ремісники; 4-й – іногородні й іноземні «люди, які в цьому місті торгують, працюють або займаються іншими міщанськими справами»; до 5-го розряду належали «імениті громадяни», вчені, художники, «всякого звання і стану капіталісти», банкіри, купці, які займалися оптовою торгівлею, судовласники; до 6-го – так звані посадські, які «промислом, рукоділлям або роботою кормляться в тому місті». Основна частина населення міст, яка належала до 3-го і 6-го розрядів,

дістала назву «міщан», «міщанства». Належність до розрядів закріплювалася записом населення до міської «обивательської книги», поділеної на шість частин [9, с. 373]. Виборці від 6 розрядів обирали для керівництва містом загальну міську думу на чолі з міським головою, яка мала повселюдні функції та не регламентований порядок засідань. Виключним повноваженням загальної міської думи було обрання зі свого складу органу управління містом, що постійно діє, – шестигласної думи, яка повинна була збиратися на засідання один раз на тиждень разом із міським головою. Як видно з тексту статей, компетенція дум була досить обмеженою та недостатньо чітко визначеною. Не були відображені правові сторони взаємовідносин між думами, міськими зборами, магістратами [10, с. 136]. Особливе місце в тексті Жалуваної грамоти містам 1785 р. посідає остання, 178 ст., в якій законодавець зафіксував: «Міські магістрати та інші місця того міста законні вимоги міської думи виконують та, де користь служби імператорської величності, дотримання порядку і тиші того вимагають, подають один одному руку допомоги» [6, с. 384], тобто підпорядкованість міській думі всіх міських адміністративно-виконавчих органів. Але І. Дитятин під час аналізу зазначеної ст. 178 та інших статей грамоти зауважує, що дума та міський магістрат розглядаються як установи, незалежні одна від одної, до того ж неоднорідні [11, с. 454]. Справді, на наш погляд, міська дума та міський магістрат, за Уложенням про губернії 1775 р. та Жалуваною грамотою містам 1785 р., – це органи місцевого самоуправління та суду, що належать до різних гілок влади, хоча і виконують деякі адміністративні роботи. Жалувана грамота містам 1785 р. була недосконалою, що одразу спричинило критику її окремих постанов як із боку дворянства, так і з боку міського населення, але цей нормативно-правовий акт став юридичною основою реформи міського самоврядування кінця XVIII ст. у Російській імперії, яка стосувалася також самоврядного устрою українських міст.

З ухваленням Жалуваної грамоти містам 1785 р. починається процес перебудови органів самоврядування в тих містах де вони вже функціонували, та розбудови там, де самоврядування було занадто спрощеним, імовірно, адміністративним. Особливо це проявилось в містах, що були розташовані в різних українських історичних областях, – Слобожанщині, Лівобережжі, Правобережній та Південній Україні. Так, у Слобідській Україні міське управління з 1706 р. перебувало під владою козацької (полкової та сотенної) військової адміністрації. За маніфестом Катерини II від 28 липня 1765 р. «Про заснування в слобідських полках пристойного цивільного устрою і про перебування канцелярії губернської і провінційної» [2, с. 194], на Слобожанщині в колишніх полкових та сотенних округах уже в складі новоутвореної Слобідсько-Української губернії розпочинається процес переходу від адміністративно-військового управління до цивільного, зокрема, в українських містах, який тривав майже 20 років. У додатку даного Маніфесту наказується, що для управління народними справами в сотенних містечках, які управлялися сотниками, призначити замість них комісарів; а полкові слобідські містечка, які до цього називалися козацькими, перейменувати на державні військові слободи та поставити для управління ними отаманів й десятників [2, с. 195]. Першими з українських міст, в яких у повному обсязі розпочалася міська реформа на основі Жалуваної грамоти 1785 р., були ті, що розташовані саме на території Харківського намісництва (Слобідська Україна), створеного в грудні 1780 р. та знову перетвореного 1796 р. на Слобідсько-Українську губернію. у таких містах (містечках) Слобожанщини, як Харків, Суми, Охтирка, Лебедин, Зміїв, Ворожба, Краснокутськ, Боромля, Балаклія, Болодухів, Ізюм, Білопілья, Вовчанськ, Чугуєв, Острогозьк тощо, протягом трьох років відбуваються вибори гласних та утворюються нові органи самоврядування, загальні та шестигласні думи. У кожному з міст Слобожанщини ста-

новлення органів самоврядування за Жалуваною грамотою містам 1785 р. відбувалося зі своїми особливостями. Так, наприклад, у Харкові, як зазначає А. Антонов, поява грамоти спочатку не вплинула на введення нових порядків. Тільки з 1786 р. у місті почала складатися книга обивателів (з метою виявлення станової належності городян і визначення їхніх прав), яка була завершена до весни 1787 р. У квітні 1787 р. пройшли перші вибори в загальну думу, куди увійшли представники всіх станів, крім іменитих громадян і гостей, а 3 травня – вибори до шестигласної думи. Збиратися шестигласна дума постановила щосереді, а загальна – у січні, червні та пізньої осені [12, с. 81]. У перший рік, згідно із Жалуваною грамотою містам 1785 р., новоутвореною думою Харкова обговорювалися питання про збори із проведення ярмарок, про обкладання податками готелів, трактирів тощо, про ставлення дворян і разночинців до міської громади, про міські ваги, про устрій лазаретів для хворих рекрутів [13, с. 123]. Дослідники історії Харкова XVIII ст., що підводять підсумки самоврядування, вказують на його порівняну бідність. На їхню думку, магістрат та дума мали для міста передусім те значення, що ними були знайдені нові джерела прибутків, а все інше, яке було зроблене для задоволення міських потреб, у більшій частині зроблено без них [13, с. 137]. Потрібно зазначити, що в українських містах Слобожанщини Жалувана грамота містам 21 квітня 1785 р. як законодавчий акт вважалася одним з основних джерел міського права протягом всього часу її чинності, а саме з моменту ухвалення й набрання чинності Міським положенням 1870 р.

Більш складно і драматично запроваджувалася міська реформа на основі Жалуваної грамоти містам 1785 р. у Лівобережній Україні («Малоросії»), де значна кількість міст вже споконвіку мали сталі органи самоврядування за магдебурзьким правом. У Козацьку добу український гетьманський уряд, попри новостворений полково-сотенний адміністра-

тивно-територіальний поділ, не став руйнувати традиційного міського самоврядування. Жителі Києва, Глухова, Гадяча, Козельця, Новгород-Сіверська, Ніжина, Полтави тощо надалі користувалися магдебурзьким правом на самоврядування. У ті часи в Україні склалося кілька типів міського самоврядування. До першого типу належали міста, які користувалися магдебурзьким правом. До другого – міста, які управлялися ратушами. До третього типу належали малі міста і містечка без окремого постійного органу управління. Самоврядування в таких містах і містечках здійснювалося за принципом сільських громад, а саме: через обрання вїта або отамана, урядування здійснювалось згідно із звичаєвим правом [14]. У містах Гетьманщини др. пол. XVII – сер. XVIII ст. суспільні відносини регулювалися за допомогою норм різних за походженням джерел (форм) права, до яких належали: міські правові звичаї; сеймові постанови, королівські конституції, привілейні локаційні грамоти містам тощо попередньої литовсько-польської доби; нормативні акти гетьманської влади (договори, універсали, інструкції тощо); царські законодавчі акти стосовно міст; зводи Литовського статуту та збірники магдебурзького права тощо. Введення в дію Жалуваної грамоти містам 1785 р. залишило чинними деякі із вказаних правових актів, призупинило чинність одних та скасувало порядок застосування інших. Головне, що в лівобережних українських містах, разом із Києвом, на той час у складі трьох намісництв – Київського, Чернігівського та Новгород-Сіверського (з вересня 1781 р.) встановлювався за Жалуваною грамотою містам 1785 р. відмінний від попереднього порядок формування та діяльності нових органів самоврядування – загальних та шестигласних дум, зі своїми особливостями в кожному місті. Наприклад, у Києві, згідно зі збереженими протоколами, загальна міська дума скликала 1786 р. не менше двадцяти разів, а склад її ще не був визначений [15, с. 382]. Та вже через одинад-

цять років нормативним актом «Про підтвердження всіх прав і переваг, Київській міській громаді пожалуваних» від 16 вересня 1797 р. імператор Павло I наказує: «Всемилоствіше повеліваємо громаду громадян цієї древньої столиці <...> зберегти при всіх тих правах, вольностях і перевагах, міських прибутках і вигодах, які з пожалуваними від їх величностей грамотам і привілеям пом'янутому місту присвоєні та які ми своєю силою поновлюємо і підтверджуємо» [16, с. 736], тобто фактично повертає Києву попередній порядок самоврядування та скасовує дію Жалуваної грамоти містам 1785 р. Проте, як у Києві, так і в більшості інших міст Лівобережної України основні положення Жалуваної грамоти містам 1785 р. знову набувають чинності за правління імператора Миколи I (1825–1854 рр.).

Землі з містами Правобережної України та Західної Волині були приєднані до Російської монархії під час другого та третього розділів Речі Посполитої в 1793–1795 рр., коли Міська реформа тривала вже декілька років. Але більшість великих українських міст Київщини, Волині та Поділля набули право на самоврядування магдебурзького зразка ще за часів Середньовіччя, тому одразу перекроїти встановлені століттями традиційні міські правові правила самоврядування новими законодавчими постановами російської влади було занадто важко. До того ж в українських містах на момент їх приєднання до Росії залишалися чинними норми свого Закону про міста (“Prawo o miastach”), ухваленого Чотирьохрічним сеймом Речі Посполитої 18 квітня 1791 р. [17, с. 504], які визначали конституційне правове становище міських громад.

Автор роботи погоджується з твердженням А. Резнікова про те, що передача функцій міського управління від магістратів до міських дум потребувала часу. На Волині, після її інкорпорації до складу Росії 1795 р., перша міська дума, утворена в м. Житомирі, розпочала свою роботу лише 20 липня 1838 р. Проте навіть після її відкриття магістрат про-

довжував свою роботу і був остаточно ліквідований тільки 18 листопада 1849 р. Магістрат м. Дубна з кінця XVIII ст. функціонував під назвою міського магістрату. Відповідно до затверджених штатів чиновників Волинського намісництва від 5 серпня 1795 р., до його складу входили міський голова, два бурмистри, чотири ратмани (регенти). Незважаючи на перейменування, його функції не зазнали змін: магістрат контролював як судові справи міщан, так і їхнє життя, проводив рекрутські набори, розподіляв ремісників за цехами [18, с. 35]. Тобто, незважаючи на чинне міське законодавство, у містах Правобережної України зберігалися свої правові традиції самоврядування аж до проведення буржуазних реформ другої половини XIX ст.

У Південній Україні протягом другої половини XVIII ст. розбудовуються вже наявні українські степові міста: Єлисаветград, Новомиргород, Бахмут. Отримують статус міст: Кременчук, Крюків, Царичанка. Закладаються нові міста як стратегічні опорні пункти на тільки-но відвойованих у Туреччині територіях, зокрема, Олександрівськ (1770 р.), Катеринослав (1776 р.), Херсон (1778 р.), Маріуполь (1779 р.), Миколаїв (1789 р.), Одеса (1794 р.) тощо. Більшості із цих міст, згідно зі ст. 57 «Грамоти на права та вигоди містам Російської імперії» 1785 р. [6, с. 367], за імператорським підписом надаються жалувані грамоти, відповідно до яких міські громади отримують право утворювати органи самоврядування. Характерним є те, що Жалувана грамота містам 1785 р. для міст Південної України якраз була тим оптимальним уложенням, за яким органи самоврядування створювалися без будь-яких соціальних перешкод. Це підтверджується незмінністю положень цього законодавчого акта в містах півдня України, за винятком Одеси, до проведення міської реформи 1870 р. З різних економічних та соціально-політичних причин особисто для Одеси імператор Олександр II, з огляду на зміни в самоврядуванні столичних міст Санкт-Петербурга (1846 р.) та Москви

(1862 р.), 30 квітня 1863 р. видає Указ про затвердження «Положення про громадське управління в місті Одеса» [19, с. 402], за яким припиняється дія Жалуваної грамоти містам 1785 р. А надалі самі норми положень Жалуваної грамоти містам 1785 р. використані як джерело систематизації міського права під час підготовки укладачами проекту нового Міського положення 1870 р.

Висновки. У підсумку зазначимо, що положення Жалуваної грамоти містам 1785 р. з кінця XVIII ст. і до другої половини XIX ст. були одним з основних засобів правового регулювання суспільних відносин в українських містах, які входили до складу Російської

імперії. Завдяки нормам «Грамоти на права та вигоди містам Російської імперії» 1785 р. встановлювався порядок виборів до міських самоврядних органів – загальної й шестигласної дум, визначається їхня компетенція, організація ремісничих цехів, права та переваги окремих станових груп міських обивателів. Незважаючи на те, що наукові дослідження генезису міського права та самоврядування українських міст не припиняються, їх варто продовжувати саме в напрямі історико-правового порівняння розвитку вітчизняних міських самоврядних органів із муніципальними органами європейських держав на різних етапах їх еволюції.

Анотація

У статті розглядається Жалувана грамота містам 1785 року, яка була одним з основних джерел міського права українських міст із кінця XVIII – до другої половини XIX століть, у період перебування значної частини їх у складі Російської імперії. Об'єктивно аналізуються структура й зміст даного законодавчого акта, його правовий вплив на регулювання суспільних відносин у сфері міського самоврядування.

Ключові слова: реформа, самоврядування, міське право, дума, магістрат, українські міста, вибори.

Аннотация

В статье рассматривается Жалованная грамота городам 1785 года, которая была одним из основных источников городского права украинских городов с конца XVIII – до второй половины XIX веков, в период пребывания значительной части их в составе Российской империи. Объективно анализируются структура и содержание данного законодательного акта, его правовое воздействие на регулирование общественных отношений в сфере городского самоуправления.

Ключевые слова: реформа, грамота, самоуправление, городское право, дума, магистрат, украинские города, выборы.

Vovk O.Y. The charter of 1785 cities as a source of urban law in Ukrainian cities

Summary

The article deals with the charter of 1785 cities, which was one of the main sources of urban law of Ukrainian cities from the end of the XVIII to the second half of the nineteenth century during the period of the considerable part of their membership in the Russian Empire. Objectively, the structure and content of this legislative act and its legal influence on the regulation of public relations in the field of municipal self-government are analyzed.

Key words: reform, diploma, self-government, city law, дума, magistrate, Ukrainian cities, elections.

Список використаних джерел:

1. Попко В. Порівняльне муніципальне право: навчальний посібник. К.: ВПЦ «Київський університет», 2016. 351 с.
2. Полное собрание законов Российской империи, с 1649 года. Томъ XVII (1765–1766). Санкт-Петербургъ: Печатано въ Типографіи II Отделенія Собственной Его Императорскаго Величества Канцеляріи, 1830. 1137 с.
3. Семеновъ Д. Городское управление. Очерки и опыты. С.-Петербургъ: Электро-Типографія Н.Я. Стойковой, 1901. 387 с.
4. Уложенная комиссия. Екатерининская комиссия 1767 г. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki>.
5. Плошинский Л. Городское или среднее состояніе русскаго народа в его историческом развитіи, отъ начала Руси до новейшихъ временъ. Санкт-Петербургъ: Типографія Э. Веймара, 1852. 305 с.
6. Полное собрание законов Российской империи, с 1649 года. Томъ XXII (1784–1788) Санкт-Петербургъ: Печатано въ Типографіи II Отделенія Собственной Его Императорскаго Величества Канцеляріи, 1830. 1179 с.
7. Кизеветтеръ А. Городовое положеніе Екатерины II 1785 г.: Опытъ историческаго комментарія. М.: Типографія Императорскаго Московскаго Университета, 1909. 473 с.
8. Права, за якими судиться малоросійський народ. 1743 / уряд. К. Вислобоков; НАН України, Інститут держави і права ім. В.М. Корецького, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського; відп. ред. та авт. передм. Ю. Шемшученко. К.: АТ «Книга», 1997. 547 с.
9. Мордвінцев В. Історія Росії (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.) К.: Знання, 2013. 455 с.
10. Российское законодательство X – XX вв.: в 9-ти т. Т. 5: Законодательство периода расцвета абсолютизма. М.: Юридическая литература, 1987. 528 с.
11. Дитятинъ И. Устройство и управление городовъ Россіи. Т. I. Введеніе. Города Россіи в XVIII ст. С.-Петербургъ: Типографія П.П. Меркульева, 1875. 511 с.
12. История Харьковскаго городского самоуправления. 1654–1917 гг. / А. Антонов, А. Парамонов, В. Маслийчук. Харьков: Регион-информ, 2004. 2000 с.
13. Багалея Д., Миллеръ Д. Історія города Харькова за 250 летъ его существованія (съ 1655-го по 1905-й годъ): историческая монографія. Изданіе Харьковскаго городского общественаго управленія. Т. 1 (XVII – XVIII вв.). Харьковъ: Паровая типографія и литографія М. Зильбербергъ и С-нъ, 1905. 569 с.
14. Міське самоврядування в Гетьманщині. URL: https://pidruchniki.com/85540/pravo/miske_samovryaduvannya_getmanshini.
15. Молчановскій Н. Кіевское городское управление въ 1786 г.(по протоколамъзаседанійгородской думы. Кіевская старина: ежемѣсячный историческій журналю. Годъ восьмой. Томъ XV. Апрель, май, июнь. Кіевъ: Типографія Г.Т. Корчакъ-Новицкаго, 1889. С. 380–399.
16. Полное собрание законов Российской империи, с 1649 г. Томъ XXIV (6 ноября 1796 по 1798). Санкт-Петербургъ: Печатано въ Типографіи II Отделенія Собственной Его Императорскаго Величества Канцеляріи, 1830. 874 с.
17. Архивъ Юго-Западной Россіи, издаваемый временною комиссіею для разбора древнихъ актовъ, высочайше учрежденною при Кіевскомъ, Подольскомъ и Волынскомъ генераль-губернаторе. Ч. 5: Акты о городах (1432–1798). Т. I. К.: Въ Университетской Типографіи, 1869. 638 с.
18. Резніков А. Щодо скасування магдебурзького права в українських землях. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ. 2008. Вип. 4. С. 31–38.
19. Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе. Томъ XXXVIII (1863) – отъ 39117 – 40024. Санкт-Петербургъ: въ Типографіи II Отделенія Собственной Е. И. В. Канцеляріи, 1866. 940 с.